

atha

śraddhā-traya-vibhāga-yogaḥ

saptadaśo'dhyāyaḥ

tasmāc chāstram pramāṇam ta [Gītā 16.24] iti bhagavad-vākyāl labdha-praśna-bījo'rjuna
uvāca –

ye śāstra-vidhim utsrjya yajante śraddhayānvitāḥ |
teṣāṃ niṣṭhā tu kā kṛṣṇa sattvam āho rajas tamaḥ ||1||

ye kecid aviśeṣitāḥ śāstra-vidhim śāstra-vidhānam śruti-smṛti-śāstra-codanām utsrjya
parityajya yajante devādīn pūjayanti śraddhayānvitāḥ śraddhayāstikya-buddhyānvitāḥ
saṃyuktāḥ santāḥ | śruti-lakṣaṇam smṛti-lakṣaṇam vā kaṃcit śāstra-vidhim apaśyanto
vṛddha-vyavahāra-darśanād eva śraddadhānatayā ye devādīn pūjayanti | te iha ye śāstra-
vidhim utsrjya yajante śraddhayānvitā ity evaṃ gr̥hyante | ye punaḥ kaṃcit śāstra-vidhim
upalabhamānaiva tam utsrjyāyathā-vidhi devādīn pūjayanti | ta iha ye śāstra-vidhim utsrjya
yajanta iti na parigr̥hyante | kasmāt ? śraddhayānvitatva-viśeṣaṇāt | devādi-pūjā-vidhi-param
kiṃcit śāstram paśyanta eva tad utsrjyāśraddadhānatayā tad-vihitāyām devādi-pūjāyām
śraddhayānvitāḥ pravartanta iti na śakyam kalpayitum yasmāt, tasmāt pūrvoktaiva ye śāstra-
vidhim utsrjya yajante śraddhayānvitā ity atra gr̥hyante | teṣāṃ evaṃ-bhūtānām niṣṭhā tu kā
kṛṣṇa sattvam āho rajas tamaḥ, kiṃ sattvam niṣṭhāvasthānam, āho svit rajaḥ, athavā tama
iti | etad uktam bhavati – yā teṣāṃ devādi-viṣayā pūjā, sā kiṃ sāttvikī, āho svit rājasī, uta
tāmasī ||17.1||

--o)0(o--

sāmānya-viṣayo'yaṃ praśno nāpravibhajrya prativacanam arhatīti śrībhagavānuvāca –

tri-vidhā bhavati śraddhā dehinām sā svabhāva-jā |
sāttvikī rājasī caiva tāmasī ceti tām śṛṇu ||2||

tri-vidhā tri-prakārā bhavati śraddhā | yasyām niṣṭhāyām tvaṃ prcchasi | dehinām śarīriṇām
sā svabhāva-jā | janmāntara-kṛto dharmādi-saṃskāro maraṇa-kāle'bhivyaktaḥ svabhāva
ucyate, tato jātā svabhāva-jā | sāttvikī sattva-nirvṛttā deva-pūjādi-viṣayā | rājasī rajo-nirvṛttā
yakṣa-rakṣaḥ-pūjādi-viṣayā | tāmasī tamo-nirvṛttā preta-piśācādi-pūjā-viṣayā | evaṃ tri-
vidhām tām ucyamānām śraddhām śṛṇv avadhārāya ||17.2||

--o)0(o--

sā iyaṃ trividhā bhavati –

sattvānurūpā sarvasya śraddhā bhavati bhārata |

śraddhā-mayo'yam puruṣo yo yac-chraddhaḥ sa eva saḥ ||3||

sattvānurūpā viśiṣṭa-saṃskāropetāntaḥ-karaṇānurūpā sarvasya prāṇi-jātasya śraddhā bhavati bhārata | yady evaṃ tataḥ kim syāt ? ity ucyate – śraddhā-mayo'yam śraddhā-prāyaḥ puruṣaḥ saṃsārī jīvaḥ | katham ? yo yac-chraddho yā śraddhā yasya jīvasya sa yac-chraddhaḥ sa eva tac-chraddhānurūpa eva sa jīvaḥ ||17.3||

--o)0(o--

tataś ca kāryeṇa līgena devādīpūjayā sattvādiniṣṭhānumeyā ity āha –

yajante sātṭvikā devān yakṣa-rakṣāmsi rājasāḥ |
pretān bhūta-gaṇāṃś caṇye yajante tāmasā janāḥ ||4||

yajante pūjayanti sātṭvikāḥ sattva-niṣṭhā devān, yakṣa-rakṣāmsi rājasāḥ, pretān bhūta-gaṇāṃś ca sapta-mātrkāḍīmś caṇye yajante tāmasāḥ janāḥ ||17.4||

--o)0(o--

evaṃ kāryato nirṇītāḥ sattvādi-niṣṭhāḥ śāstra-vidhy-utsarge | tatra kaścid eva sahasreṣu deva-pūjādi-paraḥ sattva-niṣṭho bhavati, bāhulyena tu rajo-niṣṭhās tamo-niṣṭhās caiva prāṇino bhavanti | katham ? –

aśāstra-vihitam ghoram tapyante ye tapo janāḥ |
dambhāhamkāra-saṃyuktāḥ kāma-rāga-balānvitāḥ ||5||

aśāstra-vihitam na śāstra-vihitam aśāstra-vihitam ghoram pīḍā-karam prāṇinām ātmanaś ca tapas tapyante nirvartayanti ye janāś te ca dambhāhamkāra-saṃyuktāḥ | dambhaś caḥamkāraś ca dambhāhamkārau, tābhyām saṃyuktāḥ dambhāhamkāra-saṃyuktāḥ, kāma-rāga-balānvitāḥ kāmaś ca rāgaś ca kāma-rāgau tat-kṛtam balaṃ kāma-rāga-balaṃ tenānvitāḥ kāma-rāga-balānvitāḥ ||17.5||

--o)0(o--

karśayantaḥ śarīra-stham bhūta-grāmam acetasaḥ |
mām caivāntaḥ-śarīra-stham tān viddhy āsura-niścayān ||6||

karśayantaḥ kṛśī-kurvantaḥ śarīra-stham bhūta-grāmam karaṇa-samudāyam acetaso `vivekinaḥ mām caiva tat-karma-buddhi-sākṣi-bhūtam antaḥ-śarīra-stham nārāyaṇam karśayantaḥ, mad-anuśāsanākaraṇam eva mat-karśanam | tān viddhy āsura-niścayān āsuro niścayo yeṣāṃ te āsura-niścayās tān pariharaṇārtham viddhīti upadeśaḥ ||17.6||

--o)0(o--

āhārānām ca rasya-snigdhādi-varga-traya-rūpeṇa bhinnānām yathā-kramam sātṭvika-rājasa-tāmasa-puruṣa-priyatva-darśanam iha kriyate rasya-snigdhādiṣu āhāra-viśeṣeṣv ātmanaḥ prīty-atirekeṇa liṅgena sātṭvikatvam rājasatvam tāmasatvam ca buddhvā rajas-tamo-liṅgānām āhārānām parivarjanārtham sattva-liṅgānām copādānārtham | tathā yajñādīnām api sātṭvādi-guṇa-bhedena tri-vidhatva-pratipādanam iha rājasa-tāmasān buddhvā katham nu nāma parityajet, sātṭvikān evānutiṣṭhed ity evam artham āha –

āhāras tv api sarvasya trividho bhavati priyaḥ |
yajñas tapas tathā dānam teṣām bhedom imam śṛṇu ||7||

āhāras tv api sarvasya bhoktuḥ prāṇinas tri-vidho bhavati priyaḥ iṣṭaḥ | tathā yajñas tathā tapas tathā dānam | teṣām āhārādīnām bhedom imam vakṣyamāṇam śṛṇu ||17.7||

--o)0(o--

āyuh-sattva-balārogya-sukha-prīti-vivardhanāḥ |
rasyāḥ snigdhāḥ sthirā hr̥dyā āhārāḥ sātṭvika-priyāḥ ||8||

āyus ca sattvam ca balam ca ārogyam ca sukham ca prītiś ca āyuh-sattva-balārogya-sukha-prītayas tāsām vivardhanāḥ āyuh-sattva-balārogya-sukha-prīti-vivardhanāḥ | te ca rasyā rasopetāḥ, snigdhāḥ snehavantaḥ, sthirās cira-kāla-sthāyino dehe, hr̥dyāḥ hr̥daya-priyāḥ, āhārāḥ sātṭvika-priyāḥ sātṭvikasyeṣṭāḥ ||17.8||

--o)0(o--

kaṭv-amlā-lavaṇātyuṣṇa-tikṣṇa-rūkṣa-vidāhinaḥ |
āhārā rājasasyeṣṭā duḥkha-śokāmaya-pradāḥ ||9||

kaṭv-amlā-lavaṇātyuṣṇa-tikṣṇa-rūkṣa-vidāhina ity atrāti-śabdaḥ kaṭvādiṣu sarvatra yojyaḥ | atikaṭuḥ atitikṣṇaḥ ity evam | kaṭus cāmlas ca lavaṇas cātyuṣṇas ca tikṣṇas ca rūkṣas ca vidāhi ca te āhārā rājasasyeṣṭā duḥkha-śokāmaya-pradāḥ duḥkham ca śokam cāmayaṁ ca prayacchantīti duḥkha-śokāmaya-pradāḥ ||17.9||

--o)0(o--

yāta-yāmam gata-rasam pūti paryuṣitam ca yat |
ucchiṣṭam api cāmedhyam bhojanam tāmasa-priyam ||10||

yāta-yāmam manda-pakvam, nirvīryasya gata-rasa-śabdenoktatvāt | gata-rasam rasa-viyuktam, pūti durgandhi, paryuṣitam ca pakvam sad rātry-antaritam ca yat, ucchiṣṭam api bhukta-śiṣṭam ucchiṣṭam, amedhyam ayajñārham bhojanam idṛṣam tāmasa-priyam ||17.10||

--o)0(o--

athedānīm yajñas trividha ucyate –

aphalākāṅkṣibhir yajño vidhi-dṛṣṭo ya iyyate |
yaṣṭavyam eveti manaḥ samādhāya sa sāttvikaḥ ||11||

aphalākāṅkṣibhir aphalārthibhir yajño vidhi-dṛṣṭaḥ śāstra-codanādr̥ṣṭau yo yajña iyyate
nirvartyate, yaṣṭavyam eveti yajña-svarūpa-nirvartanam eva kāryam iti manaḥ samādhāya,
nānena puruṣārtho mama kartavya ity evaṁ niścītya, sa sāttviko yajña ucyate ||17.11||

--o)0(o--

abhisamdhāya tu phalaṁ dambhārtham api caiva yat |
iyyate bhārata-śreṣṭha taṁ yajñaṁ viddhi rājasam ||12||

abhisandhāya tu uddīśya phalaṁ dambhārtham api caiva yad iyyate bhārata-śreṣṭha taṁ
yajñaṁ viddhi rājasam ||17.12||

--o)0(o--

vidhi-hīnam asr̥ṣṭānnaṁ mantra-hīnam adakṣiṇam |
śraddhā-virahitaṁ yajñaṁ tāmasaṁ paricakṣate ||13||

vidhi-hīnaṁ yathā-codita-viparītam, asr̥ṣṭānnaṁ brāhmaṇebhyo na sr̥ṣṭaṁ na dattam, annaṁ
yasmin yajñe so'sr̥ṣṭānnaṁ tam asr̥ṣṭānnaṁ | mantra-hīnaṁ mantrataḥ svarato varṇato vā
viyuktaṁ mantra-hīnam, adakṣiṇam ukta-dakṣiṇā-rahitam, śraddhā-virahitaṁ yajñaṁ
tāmasaṁ paricakṣate tamo-nirvṛttaṁ kathayanti ||17.13||

--o)0(o--

atha idānīm tapas tri-vidham ucyate –

deva-dvija-guru-prājña-pūjanaṁ śaucam ārjavam |
brahmacaryam ahimsā ca śārīraṁ tapa ucyate ||14||

devā ca dvijā ca guravaś ca prājñāś ca deva-dvija-guru-prājñāś teṣāṁ pūjanaṁ deva-dvija-
guru-prājña-pūjanam | śaucam | ārjavam ṛjuttvam | brahmacaryam ahimsā ca śārīra-
nirvartyaṁ śārīraṁ śārīra-pradhānaiḥ sarvair eva kārya-karaṇaiḥ kartrādibhiḥ sādhyam
śārīraṁ tapa ucyate | pañcaite tasya hetavaḥ [Gītā 18.15] iti hi vakṣyati ||17.14||

--o)0(o--

anudvega-karaṁ vākyaṁ satyaṁ priya-hitam ca yat |
svādhyāyābhyasanam caiva vān-mayaṁ tapa ucyate ||15||

anudvega-karaṁ praṇinām aduḥkha-karaṁ vākyaṁ satyaṁ priya-hitam ca yat priya-hite
dṛṣṭādr̥ṣṭārthe | anudvega-karatvādibhir dharmair vākyaṁ viśeṣyate | viśeṣaṇa-dharma-

samucayārthaś ca-śabdaḥ | para-pratyayārtham prayuktasya vākyasya satya-priya-hitānudvega-karatvānām anyatamena dvābhyām tribhir vā hīnatā syād yadi, na tad vān-mayaṁ tapaḥ | tathā satya-vākyasya itareṣām anyatamena dvābhyām tribhir vā vihīnatāyām na vān-maya-tapastvam | tathā priya-vākyasyāpītareṣām anyatamena dvābhyām tribhir vā vihīnasya na vān-maya-tapastvam | tathā hita-vākyasyāpītareṣām anyatamena dvābhyām tribhir vā vihīnasya na vān-maya-tapastvam | kim punas tat tapaḥ ? yat satyaṁ vākyam anudvega-karam priyaṁ hitam ca, tat tapo vān-mayaṁ | yathā śānto bhava vatsa, svādhyāyam yogam cānutiṣṭha, tathā te śreyo bhaviṣyati | **svādhyāyābhyasanam caiva yathā-vidhi vān-mayaṁ tapa ucyate** ||17.15||

--o)0(o--

**manaḥ-prasādaḥ saumyatvaṁ maunam ātma-vinigrahaḥ |
bhāva-saṁsuddhir ity etat tapo mānasam ucyate** ||16||

manaḥ-prasādaḥ manasaḥ praśāntiḥ svacchatāpādanam prasādaḥ | **saumyatvaṁ** yat saumanasyam āhuḥ | mukhādi-prasādādi-kāryonneyāntaḥ-karaṇasya vṛttiḥ | **maunam** vān-niyamo'pi manaḥ-samyama-pūrvako bhavatīti kāryeṇa kāraṇam ucyate manaḥ-samyamo maunam iti | **ātma-vinigraho** mano-nirodhaḥ sarvataḥ sāmānya-rūpa ātma-vinigrahaḥ | vāg-viśayasyaiva manasaḥ samyamah maunam iti viśeṣaḥ | **bhāva-saṁsuddhiḥ** paraiḥ vyavahāra-kāle'māyāvitvaṁ bhāva-saṁsuddhiḥ | **ity etat tapo mānasam ucyate** ||17.16||

--o)0(o--

yathoktam kāyikaṁ vācikaṁ mānasam ca tapas taptam naraiḥ sattvādi-guṇa-bhedena katham tri-vidham bhavatīti, ucyate –

**śraddhayā parayā taptam tapas tat trividham naraiḥ |
aphalākāṅkṣibhir yuktaiḥ sāttvikam paricakṣate** ||17||

śraddhayā āstikya-buddhyā **parayā** prakṛṣṭayā taptam anuṣṭhitam tapas tat prakṛtam tri-vidham tri-prakāram try-adhiṣṭhānam narair anuṣṭhātrbhir **aphalākāṅkṣibhiḥ** phalākāṅkṣā-rahitair **yuktaiḥ** samāhitair yad idṛṣam tapaḥ, tat sāttvikam sattva-nirvṛttam **paricakṣate** kathayanti śiṣṭāḥ ||17.17||

--o)0(o--

**satkāra-māna-pūjārtham tapo dambhena caiva yat |
kriyate tad iha proktam rājasam calam adhruvam** ||18||

satkārah sādhu-kārah sādhu ayam tapasvī brāhmaṇa ity evam artham | **māno** mānanam pratyutthānābhivādanādis tad-artham | pūjā pāda-prakṣālanārcanāśayitṛtvādis tad-artham ca **tapaḥ** satkāra-māna-pūjārtham | **dambhena caiva yat kriyate tapas tad iha proktam** kathitam **rājasam calam** kādācitka-phalatvena **adhruvam** ||17.18||

--o)0(o--

**mūḍha-grāheṇātmano yat pīḍayā kriyate tapaḥ |
parasyotsādanārtham vā tat tāmasam udāhṛtam ||19||**

**mūḍha-grāheṇa aviveka-niścayena ātmanaḥ pīḍayā yat kriyate tapaḥ parasya utsādanārtham
vināśārtham vā, tat tāmasam tapa udāhṛtam ||17.19||**

--o)0(o--

idānīm dāna-traividhyam ucyate –

**dātavyam iti yad dānam dīyate'nupakāriṇe |
deśe kāle ca pātre ca tad dānam sāttvikam smṛtam ||20||**

dātavyam iti evam manaḥ kṛtvā yad dānam dīyate'nupakāriṇe pratyupakārāsamarthāya,
samarthāyāpi nirapekṣam dīyate | deśe puṇye kurukṣetrāḍau | kāle samkrānty-āḍau | pātre ca
ṣaḍ-aṅga-vid veda-pārāga ity āḍau | tad dānam sāttvikam smṛtam ||17.20||

--o)0(o--

**yat tu pratyupakārārtham phalam uddīśya vā punaḥ |
dīyate ca parikliṣtam tad dānam rājasam smṛtam ||21||**

yat tu dānam pratyupakārārtham kāle tv ayaṁ mām pratyupakarīṣyatīty evam artham,
phalam vāsya dānasya me bhaviṣyaty adṛṣtam iti | tad uddīśya punar dīyate ca parikliṣtam
kheda-samyuktam, tad dānam rājasam smṛtam ||17.21||

--o)0(o--

**adeśa-kāle yad dānam apātrebhyaś ca dīyate |
asatkṛtam avajñātām tat tāmasam udāhṛtam ||22||**

adeśa-kāle'deśe'puṇye deśe mlecchāśucy-ādi-samkīrṇe | akāle puṇya-hetutvenāprakhyāte
samkrānty-ādi-viśeṣa-rahite'pātrebhyaś ca mūrkhā-taskarādibhyaḥ | deśādi-sampattau vā
asatkṛtam priya-vacana-pāda-prakṣālana-pūjādi-rahitam avajñātām pātra-paribhava-yuktam
ca yad dānam, tat tāmasam udāhṛtam ||17.22||

--o)0(o--

yajña-dāna-tapaḥ-prabhṛtīnām sādguṇya-karaṇāyāyam upadeśa ucyate –

**om tat sad iti nirdeśo brahmaṇas trividhaḥ smṛtaḥ |
brāhmaṇās tena vedās ca yajñās ca vihitāḥ purā ||23||**

om tat sad iti evam nirdeśaḥ, nirdiśyate'neneti nirdeśaḥ | trividho nāma nirdeśo brahmaṇaḥ
smṛtaś cintito vedānteṣu brahma-vidbhiḥ | brāhmaṇās tena nirdeśena trividhena vedās ca
yajñās ca vihitāḥ nirmītāḥ purā pūrvam iti nirdeśa-stuty-artham ucyate ||17.23||

--o)0(o--

tasmād om ity udāhṛtya yajña-dāna-tapaḥ-kriyāḥ |
pravartante vidhānuktāḥ satatam brahma-vādinām ||24||

tasmāt om ity udāhṛtya uccārya yajña-dāna-tapaḥ-kriyā yajñādi-svarūpāḥ kriyāḥ pravartante
vidhānuktāḥ śāstra-coditāḥ satatam sarvadā brahma-vādinām brahma-vadana-
śīlānām ||17.24||

--o)0(o--

tad ity anabhisamdhāya phalam yajña-tapaḥ-kriyāḥ |
dāna-kriyās ca vividhāḥ kriyante mokṣa-kāṅkṣibhiḥ ||25||

tad ity anabhisamdhāya | tad iti brahmābhidhānam uccāryānabhisamdhāyaś ca yajñādi-
karmaṇaḥ phalam yajña-tapaḥ-kriyā yajña-kriyās ca tapaḥ-kriyās ca yajña-tapaḥ-kriyā dāna-
kriyās ca vividhāḥ kṣetra-hiraṇya-pradānādi-lakṣaṇāḥ kriyante nirvartyante mokṣa-
kāṅkṣibhir mokṣārthibhir mumukṣubhiḥ ||17.25||

--o)0(o--

om-tac-chabdāyor viniyoga uktaḥ | athedānīm sac-chabdasya viniyogaḥ kathyate –

sad-bhāve sādhu-bhāve ca sad ity etat prayujyate |
praśaste karmaṇi tathā sac-chabdaḥ pārtha yujyate ||26||

sad-bhāve | asataḥ sad-bhāve yathā-vidyamānasya putrasya janmani | tathā sādhu-bhāve
cāsad-vṛttasyāsādhoḥ sad-vṛttatā sādhu-bhāvas tasmin sādhu-bhāve ca | sad ity etad
abhidhānam brahmaṇaḥ prayujyate'bhidhīyate | praśaste karmaṇi vivāhādau ca tathā sac-
chabdaḥ pārtha yujyate prayujyata ity etat ||17.26||

--o)0(o--

yajñe tapasi dāne ca sthitiḥ sad iti cocyate |
karma caiva tad-arthīyam sad ity evābhidhīyate ||27||

yajñe yajña-karmaṇi yā sthitiḥ, tapasi ca yā sthitiḥ, dāne ca yā sthitiḥ, sā sad iti cocyate
vidvadbhiḥ | karma caiva tad-arthīyam yajña-dāna-tapo'rthīyam | athavā, yasyābhidhāna-
trayam prakṛtam tad-arthīyam yajña-dāna-tapo'rthīyam īśvarārthīyam ity etat | sad ity
evābhidhīyate | tad etad yajña-dāna-tapa-ādi-karmāsāttvikam viguṇam api śraddhā-pūrvakam
brahmaṇo 'bhidhāna-traya-prayogeṇa sa-guṇam sāttvikam sampāditam bhavati ||17.27||

--o)0(o--

tatra ca sarvatra śraddhā-pradhānatayā sarvaṁ sampādyate yasmāt, tasmāt –

**aśraddhayā hutam dattam tapas taptam kṛtam ca yat |
asad ity ucyate pārtha na ca tat pretya no iha ||28||**

aśraddhayā hutam havanam kṛtam | **aśraddhayā dattam** brāhmaṇebhyaḥ | **aśraddhayā tapas**
taptam anuṣṭhitam | tathāśraddhayaiva **kṛtam** yat stuti-namaskārādi, tat sarvam **asad ity**
ucyate mat-prāpti-sādhana-mārga-bāhyatvāt **pārtha** | **na ca tad** bahulāyāsam api **pretya**
phalāya no apīhārtham, sādhubhir ninditatvād iti ||17.28||

iti śrīmat-paramahansa-parivrājakācāryasya śrī-govinda-bhagavat-pūjya-pāda-
śiṣyasya śrīmac-chaṅkara-bhagavataḥ kṛtau śrīmad-bhagavad-gītā-bhāṣye
saptadaśo'dhyāyaḥ ||